

ЕКСПРЕСИВНІ ВАРІАЦІЇ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ У ТВОРАХ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Досліджено різні типи експресивних варіацій простого речення у творах Павла Загребельного. Особливу увагу звернено на ті засоби вираження художнього мовлення, які стали своєрідними маркерами авторського стилю. Розглянуто найпродуктивніші типи простих односкладних, двоскладних неповних речень, а також побудови зі складеним іменним присудком. Проаналізовано найуживаніші приклади синтаксичної синонімії та конструкції із парцеляцією, описано структурно-граматичні та логіко-семантичні особливості речень, наділених експресивним потенціалом. Окремлено особливості ідіостилу письменника.

Ключові слова: суб'єктивна модальність, експресивні засоби, інтонація, просте односкладне речення, просте двоскладне речення, синтаксична синонімія, парцеляція.

Исследованы различные типы экспрессивных вариаций простого предложения в произведениях Павла Загребельного. Особое внимание обращено на те средства выразительности художественной речи, которые стали своеобразными маркерами авторского стиля, рассмотрены продуктивные типы простых односоставных, двусоставных неполных предложений, а также построения с составным именным сказуемым. Проанализированы основные примеры синтаксической синонимии и конструкции с парцелляцией, описаны структурно-грамматические и логико-семантические особенности предложений, которые обладают экспрессивным потенциалом. Обозначены особенности индивидуального стиля писателя.

Ключевые слова: субъективная модальность, экспрессивные средства, интонация, простые односоставные предложения, простое двусоставное предложение, синтаксическая синонимия, парцелляция.

The paper analyzes different types of simple sentence expressive variations in the works of Pavlo Zahrebelny. Particular attention is paid to those means of artistic expressiveness of speech, which became a kind of markers of author's style, the most productive types of composite simple, two-part incomplete sentences, as well as construction of a composite nominal predicate are also considered. The most frequently used syntactic synonyms and constructions of parcelling examples are analyzed, structural and grammatical as well as logical-semantic sentence features with expressive potential are described. The peculiarities of writer's idiostyle are outlined.

Keywords: subjective modality, expressive means, intonation, simple composite sentence, simple two-part sentence, syntactic synonyms, parcelling.

У сучасній лінгвістиці все більшої актуальності набувають проблеми експресивного синтаксису. Структури тексту і мовленнєва діяльність, її прагматичні аспекти, взаємостосунки адресанта і адресата,

засоби посилення виразності мовлення і його впливу на реципієнта – усі ці питання на сьогодні є предметом зацікавлення багатьох мовознавців. На думку більшості з них, експресивність мовлення людини дуже тісно пов'язано із його образністю [1, с. 524]. Безумовно, образність властива художньому мовленню, у якому тенденція до виразності найбільше проявляється насамперед у лексиці, але синтаксис також має багату систему експресивних засобів. До основних прийомів експресивного синтаксису уналежнюють інтонацію, порядок слів, різні типи речень, відокремлені члени речення, особливі випадки використання однорідності, номінативні речення [8, с. 520–532], парцеляцію, повтор, інколи еліпсис, антиеліпсис, усічення тощо.

Проблему синтаксичної експресії в наукових виданнях висвітлено досить широко (Ю. Ванников [2], М. Вінтонів [3], Р. Вихованець [4], К. Городенська [5], Н. Гуйванюк [6], С. Єрмоленко [7], А. Загнітко [8], С. Марич [10], О. Сковородников [11], В. Федонюк [12] та ін.). Невичерпним джерелом для дослідника експресивного потенціалу художнього мовлення є творчий доробок П. Загребельного. Мовна палітра творів Павла Архиповича привертає увагу багатьох мовознавців, бо розгалужена система лінгвостилістичних прийомів, якими послуговується письменник, безумовно, потребує докладного вивчення та опису.

Матеріалом нашого дослідження стали романи «Роксолана», «Євпраксія», «Диво», «Я, Богдан», «Брухт» та повість «Гола душа». Такий добір – не випадковий: твори кардинально відмінні тематично, а між їх написанням пройшло багато років. Саме ці чинники, на нашу думку, і допоможуть простежити еволюцію авторського стилю.

Об'єктом дослідження постають засоби вираження експресії на синтаксичному рівні в сучасній українській літературній мові. Предмет – експресивно забарвлені прості речення, характерні для мікросистеми творів П. Загребельного. *Мета* розвідки: проаналізувати специфіку вираження експресії на синтаксичному рівні, описати структурні та функційні особливості різних типів експресивних варіацій простих речень у творах письменника.

Дослідник Ю. Кохан зазначає, що світобачення П. Загребельного, яке відбилося в його прозі, протягом творчого шляху зазнало певних змін [9, с. 3–5]. На початковому етапі твори вирізнялися ліризмом і емоційною наснаженістю, що відбивало світосприйняття автора. Утім, пізніше струмінь ліризму значно послаблюється, помітнішим стає

іронічне забарвлення оповіді [там само, с. 5–7]. Очевидно, це пов'язано зі змінами у світосприйманні автора. Поступово змінюється й синтаксична мікросистема творів письменника, він частіше починає відходити від норми, від усталених, загальноприйнятих синтаксичних структур, значно збільшуючи цим експресивний потенціал висловлення. Павло Загребельний синтаксичні конструкції утворює за допомогою особливих маркерів суб'єктивної модальності, тобто засобів, що допомагають автору висловити своє ставлення до повідомлюваного, сформулювати власну концепцію. Своєрідними маркерами ідіостилю письменника стали:

а) інтонація (оклична, питальна): *Хай звершиться те, що має звершитися!* (4, с. 175); *А що життя! Життя – це воля. А воля – в звичках. От і життя все!* (5, с. 270); *Чому ж мій хрест такий нестерпно тяжкий?* (4, с. 134); *Що є в людині, окрім життя?* (3, с. 136);

б) звертання: *Старий, дозволь нам, поетам, встановлювати ціну слів* (2, с. 56); *Дніпро – як мова. Мова наша і Ріко наша! Невичерпна, вічна молода, як весняне листя* (2, с. 54);

в) вставні конструкції: *Чорним гумором, як правило, страждають люди, в яких було тяжке дитинство* (2, с. 34); *Взявши одне – втрачаєш щось інше, може, й дорожче* (5, с. 121); *Чи важать тепер назви, в час, коли людство поділилося на порядних людей і негідників. А втім, хіба воно не було розділене так завжди?* (2, с. 178); *Мабуть, невикінчених справ гине з людьми більше, аніж маємо довершених* (2, с. 89). Потужним засобом породження експресії на синтаксичному рівні постають вставні конструкції, що мають семантику джерела повідомлення, для них характерне покликання на авторитетні джерела, реалізоване у структурі речення за допомогою вставних слів, словосполучень, речень, що мають семантику об'єктивності, наприклад: *Минуле ж, як відомо, завжди наявне і корисне людині тим, що ним легко можна поєднати своє горе* (2, с. 78); *Бібліотека ж, як відомо – це притулок мудрості найвищої* (3, с. 131);

г) вигуки: *Ох, у кожного свій Бог і надії свої!* (4, с. 102); *Гей, не можна всього до кінця продумати, зате все можна витримати* (4, с. 254);

г) частки різних видів: *Так, життя прекрасне. Треба це розуміти навіть тоді, коли здається, що все втратив* (2, с. 87); *Тільки дурні тішать себе думкою, ніби знають усе про людей* (4, с. 104).

Нерідко в аналізованих творах натрапляємо на питальні речення філософського змісту (побудовані за однією моделлю), що передбачають обов'язкову відповідь: *Бо й що таке життя? Це переодягання, вміння дібрати для певного випадку властиві шати* (2, с. 467); *Бо що таке життя? Іти до смерті неминуче. Вмирати в часі, рухаючись разом із ним* (3, с. 252); *Бо що таке людина? Це тварина, яка читає книжки* (2, с. 147). Крім інтонації, питання в П. Загребельного переважно виражено морфологічними засобами (питальними займенниками та частками, сполучниками).

Одним з найпоширеніших прийомів експресивного синтаксису в мікросистемі творів письменника є вживання односкладних речень різного типу. Такі конструкції (як окремі речення чи предикативні компоненти складного речення) динамізують оповідь, ущільнюють її, примушуючи читача не збиватися із внутрішнього ритму повідомлення та ретельно стежити за контекстом.

Найбільшу групу односкладних речень становлять безособові, що часто дистанціюють оповідь від суб'єкта дії. За критерієм морфологічної належності головного члена такого речення їх можна поділити на:

а) речення із безособовими дієсловами на позначення явищ природи і станів людини: *Але в книгах ніколи не писалося про те, що було насправді* (2, с. 456); *Людям хотілося чудес не тільки небесних, а й земних* (3, с. 320);

б) речення із присудком – особовим дієсловом у безособовому значенні: *На війні немає авторитетів, поваги, пошани, обожнювання, є тільки жорстокий примус і рабська слухняність, є ганьба покірливості, коли ти нижче, і солодке відчуття зверхності й вседозволеності, коли в тебе вищий чин* (6, с. 245);

в) речення із присудком, вираженим безособовою предикативною формою на -но, -то: *Замки будовано з примусу, собори – з набожності* (3, с. 62);

г) речення із присудками-прислівниками: *Для любові ніколи не пізно* (1, с. 387); *Для народу однаково, що культура, що вміння пекти пряники* (1, с. 389);

г) речення із присудками-інфінітивами (з допоміжними дієсловами чи без): *Завдяки існуванню любові можна перетерпіти всю нікчемність буття* (3, с. 250); *Можна драгувати людей, кидати їм злі*

слова, **дихати** ненавистю, а **можна радувати**, **звеселяти** серця, сподіваючись на добро (5, с. 72);

д) речення із модальними словами *можна*, *треба*, *слід* тощо: *Вічність треба* вимірювати лише людським талантом (5, с. 459); *Відступників же слід* виганяти, як нечестивих, з храму (2, с. 414); *І заради всього цього треба* було грабувати Україну (2, с. 55).

Інші види односкладних речень трапляються значно рідше:

а) означено-особові: *Коли нічого не маєш*, нічого й *втрачати* (4, с. 97); *Бійтеся* піднесених у молитві рук! Рука піднесена – рука занесена (2, с. 103); *Завойовуєш* камені, а не простір і не душі людські (5, с. 155);

б) узагальнено-особові: *Загарбаєш* багато – не *втримаєш* нічого. Така доля всіх завойовників (2, с. 138); *Зло називай* завжди злом і не *давай* спокою своїм ворогам (3, с. 145).

Ряди номінативних речень, які вважають одним із найпоширеніших та найвиразніших прийомів експресивного синтаксису, у творах Павла Загребельного представлено поодинокими прикладами: *Мовчазна безнадійність* руху (3, с. 7), непродуктивні й неозначено-особові речення.

Важливим прийомом експресивного синтаксису, дещо схожим за природою до односкладних речень, є речення неповні, наприклад: *А краса – лише в неоднаковості* (2, с. 489); *Нести традицію. В цьому – тривалість і вічність держави і її люду* (2, с. 413). Уживання неповних речень – один з найпопулярніших синтаксичних засобів творення експресії в Павла Загребельного. По-перше, уживання неповних речень (в аналізованому матеріалі це здебільшого речення із пропущеним головним членом-присудком) дає змогу уникати повтору та стилістичних огріхів. По-друге, як і односкладне речення, неповне речення динамізує розповідь і «прив'язує» читача до контексту: *Істина – у жінці* (2, с. 30); *Каяття – для часів спокійних* (6, с. 126); *У соборі панує бог, у жінці – любов* (3, с. 271); *Посередні – диявольщина ХХ-го сторіччя* (6, с. 54); *Тільки у великому ділі порятунок* (5, с. 105).

Павло Загребельний нерідко вживає інверсію. Найчастіше це зміна структури «підмет – присудок» на протилежну, що надає оповіді водночас й інтимного, і деякого «фольклорного» відтінку: *Тяжке сидіння біля підніжжя чужого трону* (5, с. 183).

Особливим експресивним потенціалом наділено у творах майстра слова і двоскладні речення із складеним іменним присудком: *Що ім'я! Головне – твої чини на землі* (2, с. 365); *Мистецтво – це вічний протест* (2, с. 67); *Керівник – це теж талант* (1, с. 389).

На синтаксичному рівні експресію породжує й парцеляція. Графічна й інтонаційна розчленованість окремих частин синтаксичного цілого підсилює їх внутрішню взаємопов'язаність, наприклад: *Життя – це повнота часів. Повнота всього суцього. Радість* (3, с. 163). Своєрідне паузне обрамлення підсилює мовленнєву експресію, зростає напруженість думки, змінюється ритмомелодика тексту. Така форма побудови синтаксичних конструкцій допомагає глибше зрозуміти зміст, дає змогу автору висловити ставлення до описаного, а читачеві краще переосмислити авторську оцінку. Павло Загребельний рідко використовує у своїх творах парцеляцію, але цей засіб увиразнення думки стилістично дуже колоритний.

Синтаксичну синонімію як засіб урізноманітнення синтаксичної структури речення у творах письменника представлено переважно через уживання дієприслівникових зворотів поряд з основним дієсловом-присудком (відокремлених обставин): *Дехто вмирає, так і не народившись* (3, с. 90); *Людина, ставши на ноги і возвисившись над світом тварин, одразу мовби поділилася на дві частини: верхню, де дух і думка, і нижню, яку тілесність тягне до землі, до тваринності, до первісного бруду. Верхній слугують мудреці і боги, нижній – підлабузники* (5, с. 31); *Та чи ж можна втекти від краси, побачивши її бодай раз?* (2, с. 154). Такий прийом увиразнює оповідь, розставляє пріоритети, дає змогу уникнути синтаксичної одноманітності.

Відокремлені члени речення постають вагомим елементом експресивного синтаксису, вони дозволяють уточнити, охарактеризувати зображуване, не розгортаючи нового речення, нового висловлення. Продуктивно вживає у своїх творах Павло Загребельний відокремлені означення (переважно прикладку) та додатки, наприклад: *У літописців є найстрашніша зброя – замовчування* (6, с. 55); *Що є в людині, окрім життя?* (3, с. 136). Такий синтаксичний лаконізм акцентує закладене автором у змісті речення протиставлення.

Усі проаналізовані засоби увиразнення художнього мовлення допомагають письменнику виражати розмаїття довкілля і внутрішнього світу через авторське «Я», крізь призму загостреної емоційності, схильності до контрастів та ірраціональності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Совет. энцикл., 1966. – 524 с.
2. **Ванников Ю. В.** Синтаксические особенности русской речи (явление парцелляции) / Ю. В. Ванников. – М. : Изд-во ун-та дружбы народов им. П. Лумумбы, 1969. – 132 с.
3. **Вінтонів М.** Функціонально-граматичні та комунікативні вияви парцельованих та приєднувальних конструкцій / Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / наук. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2003. – Вип. 11 : у 2 ч. – Ч. 1. – 350 с.
4. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. **Городенська К.** Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Городенська. – К. : Наук. думка, 1999. – 192 с.
6. **Гуйванюк Н.** Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
7. **Єрмоленко С. Я.** Категорія предикативності. Загальна і власне синтаксична семантика речення / С. Я. Єрмоленко // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 5–14.
8. **Загнітко А. П.** Теоретична грамати́ка української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2001. – 662 с.
9. **Кохан Ю. І.** Фраземі́ка в системі ідіостилю письменника (на матеріалі художньої прози О. Гончара і П. Загребельного) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Ю. І. Кохан. – Х. : 2003. – 19 с.
10. **Марич С. М.** Структурні і смислові особливості парцельованих речень / С. М. Марич // Українське мовознавство. – К., 1988. – Вип. 15. – С. 75–78.
11. **Сковородников А. П.** Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского языка / А. П. Сковородников. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1981. – 256 с.
12. **Федонюк В. Є.** Парцеляція в сучасній чеській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / В. Є. Федонюк. – К., 2001. – 22 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. **Загребельний П. А.** Брухт ; Гола душа / П. А. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2002. – 399 с.
2. **Загребельний П. А.** Диво / П. А. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2001. – 638 с.
3. **Загребельний П. А.** Євпраксія / П. А. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 351 с.
4. **Загребельний П.** Роксолана / П. А. Загребельний. – К. : Дніпро, 1988. – 603 с.
5. **Загребельний П. А.** Я, Богдан / П. А. Загребельний. – К. : Укр. центр духовної культури, 1994. – Кн. 1. – 224 с.
6. **Українська афористика Х–ХХ ст.** [під заг. ред. І. Драча, В. Черняка] [Електронний ресурс]. – К. : Просвіта, 2001. – Режим доступу : <http://www.ukrlife.org/>

Надійшла до редколегії 21.06.2016